

Hvem tror vi at vi er?

EN UNDERSØKELSE AV FORFATTERNES SVAR PÅ HVA DET VIL SI Å
VÆRE ET MENNESKE.

Helene Lunde

Vestby Videregående Skole

«Mennesket (Homo sapiens) er en art primater i menneskefamilien (Hominidae) i overfamilien menneskeaper (Hominoidea) i underorden ekte aper (anthropoidea)»

- (Haugen & Walberg, 2018)

Forord

Alle veier fører til Rom, men noen av veiene er litt enklere å gå enn andre. Veien fra dette prosjektet startet, til sluttprodukt har vært en humpete vei, og jeg har kjørt meg vill flere ganger. Det har vært den typen vei som gir en lyst til å stoppe bilen, skrike, gi opp og kanskje bare høre litt på radio isteden. I sånne stunder er det godt å ha en kartleser som kan hjelpe en å navigere. Derfor vil jeg takke min norsklærer, Marita Kristiansen. Uten din veiledning og oppmuntring hadde jeg nok aldri klart å finne fram til en kjørbær vei. Familie og venner, som har hørt på meg snakke om dette prosjektet, klage over dette prosjektet og tvile på dette prosjektet, fortjener også en stor takk. Takk for at dere lyttet, takk for at dere støttet og takk for at dere ga meg perspektiv.

- Helene Lunde, 16.03.20
Vestby Videregående skole

Innhold

Innledning	4
Metode	5
Analyse	10
<i>Kropp og sjel</i>	10
<i>Forholdet mellom naturen og det menneskeskapte</i>	13
<i>Menneskets rolle i samfunnet</i>	15
Konklusjon	18
Kilder	21

Innledning

Darwin snudde vår forståelse av mennesket på hodet med utgivelsen av sitt livsverk, *Om artenes opprinnelse*. Vi er dyr, formet gjennom millioner av år med saktegående evolusjon, i likhet med alt annet liv på jorda. Dette er en del av vitenskapens svar på hva det vil si å være et menneske, men preger denne kunnskapen det menneskesynet vi møter i litteraturen?

Forfatteren Jan Kjærstad har tidligere sagt at alle forfattere - uavhengig av om de er klar over det eller ikke - skriver sitt svar på spørsmålet: «Hva er et menneske?» (van der Hagen, 1996). Ifølge Kjærstad er skjønnlitteratur forskningsvirksomhet, han mener at «narratologi = antropologi». Sagt på en annen måte: læren om fortellinger *er* læren om mennesket.

I dag lever vi i en digitalisert verden, en verden som står overfor en klimakatastrofe forårsaket av vår forsømmelse av naturen, en verden hvor vi kan redigere gener og reise til månen. Dette står i kontrast til den virkeligheten vi levde i for noen hundre år siden, men har menneskesynet vårt endret seg i takt med samfunnsutviklingen? Mange filosofer og vitenskapsmenn har sagt hva de mener et menneske er, men hva mener forfatterne? Denne oppgaven tar sikte på å sammenligne menneskesynet som kommer til uttrykk i et utvalg norsk litteratur fra før Darwin og i dag. Ser vi i dag et monistisk menneskesyn preget av Darwin, hvor mennesket er biologi og kun består av materie? Eller er vi fremdeles mest påvirket av kristendommen, Descartes og Platon, med et dualistisk menneskesyn, et menneskesyn der det fysiske og det mentale forklares som to adskilte substanser?

Metode

Problemstillingen jeg forsøker å finne svar på i dette forskningsprosjektet, er om man kan se en overgang fra et dualistisk og kristendomspreget menneskesyn i Ludvig Holbergs roman fra 1741 *Nils Klims reise til den underjordiske verden*, til et monistisk og vitenskapspreget menneskesyn i *Massemennesket* av Anders Malm fra 2012. En roman fra før Darwin og den industrielle revolusjon, og en innenfor samme sjanger, fra i dag. Metoden i oppgaven er hovedsakelig nærlesing og komparativ analyse av verkene hvor fokuset spesielt vil ligge på forholdet mellom kropp og sjel, synet på det menneskeskapte og naturen, og menneskets rolle. For denne typen forskning er empiriske eller naturvitenskaplige metoder uegnet. Hermeneutikken, læren om fortolkning av tekster, gir oss derimot en metode. Den hermeneutiske metoden legger vekt på at forståelse aldri utgår fra et «*kunnskaps- og forståelsesmessig nullpunkt*». For å forstå noe som har mening må man i fortolkningen gå ut fra en viss forhåndskunnskap. For å kunne tolke en tekst rett må man ha en «*forutgående forståelse av overleveringen eller tradisjonen*» (Alnes, 2018). Vår «horisont», vår intellektuelle synsrand, bestemmes av vår individuelle, nasjonale og kulturelle og arv og bakgrunn. Når man tolker tekst må man alltid være bevisst på sin egen horisont, og hvordan dette kan påvirke fortolkningen. Jeg har i denne oppgaven forsøkt å holde meg til en tekstorientert og objektiviserende lese måte, men min tolkning vil være farget av min intellektuelle synsrand. Videre er det viktig å påpeke at dette er en kvalitativ forskningsmetode, og vil ikke nødvendigvis gi noe totalbilde av menneskesyn i norsk litteratur. Likevel kan det si noe om et menneskesyn som er rådende.

Bøkene jeg har valgt hører begge til i sjangeren utopi/ dystopi. Utopiske/dystopiske bøker er «*kritiske kommentarer til forfatterens samtidige samfunn og den utviklingen dette er inne i*» (Mathisen, 2018). Denne sjangeren blir vanligvis kun analysert med fokus på sjangerens samfunnskritiske funksjon, men jeg tar sikte på å undersøke et nytt aspekt ved dystopisk litteratur. Om man velger bøker fra to ulike tidsperioder, kan man bruke litteraturen til å se hvordan menneskesynet har endret seg i løpet av de siste tohundre årene.

Ved å velge norske forfattere vil det være mulig å se en utvikling over tid og ikke en forskjell som skyldes geografisk og kulturell avstand. Avstanden i tid vil derimot kunne hindre oss fra å forstå teksten slik den var ment i samtiden, fordi vi i dag begynner tolkningen med en annen forutgående forståelse. At jeg selv har størst kunnskap om norsk og europeisk historie, vil kunne minske rommet for feiltolkning, ettersom dette gjør det lettere å sette tekstene inn i en

historisk kontekst. Holberg bodde store deler av livet i Danmark, men handlingen i romanen er lagt til fødebyen Bergen. På Holbergs tid var Danmark og Norge ett land, så i dag betraktes Holberg både som en dansk og norsk forfatter. Holberg ga opprinnelig ut romanen på latin med tittelen *Nicolai Klimii iter subterranium*. I denne oppgaven vil en norsk utgave oversatt av Kjell Heggelund i 1984, utgitt i 2004 av Forlaget Oktober, bli brukt som primærkilde. Kjell Heggelund har oversatt romanen fra latin. Dette utelukker feiltolkninger som kan oppstå om oversetteren bruker en allerede oversatt utgave som utgangspunkt. *Massemenneske* ble utgitt i 2012 av forlaget Aschehoug.

Teori

Holbergs roman har dystopiske trekk, selv om den egentlig skildrer det motsatte, utopi. Holberg skrev en av forløperne til den moderne dystopien, men til å begynne med ble samfunnskritikken flettet inn i den fiktive verden, ikke ved å forestille seg et skrekksamfunn, men ved å forestille seg et idealsamfunn. Der nåtidens dystopiske bøker gjerne advarer om det forfatterne ser på som en negativ samfunnsutvikling, en dyster framtid vi går i møte om vi ikke gjør endringer, viser utopien samtidssamfunnets mangler gjennom f.eks. satire og idyllisering. I Holbergs roman faller hovedkarakteren Nils Klim gjennom et hull og ned i en underjordisk verden. Han ender opp i idealstaten Potu, som ligger på planeten Nazar. Her er innbyggerne trær, kvinnelige og mannlige trær er likestilt, og det råder trosfrihet. På sin reise rundt den indre planeten besøker han flere ulike og merkelige nasjoner. Tilbake i Potu foreslår han å utelukke kvinner fra statsembetet, og forvises til undersiden av jordens skorpe, firmamentet. Klim blir her keiser i et underutviklet land, men blir avsatt på grunn av sin tyranniske oppførsel. Han flykter, gjemmer seg i en hule, og faller ned et hull som tar han tilbake til vår verden.

Massemenneske av Anders Malm fra 2012 er en mer typisk dystopisk roman. Malm skildrer en jeg-person som opplever å bli usynlig for alle bortsett fra kameraene. Usynligheten gjør han til en trussel for «Det store synlighetsprosjektet» til overvåkingssamfunnet. Han prøver desperat å finne ut hvorfor han er blitt transparent, samtidig som han må unngå å bli fanget av maktinnehaverne. Til slutt velger han å ta sitt eget liv.

Det er nå lenge siden Darwin ga ut sin bok om evolusjonsteorien, og noen vil kanskje argumentere for at det er mange andre faktorer som vil ha påvirket menneskesynet vårt i mellomtiden. Det er det absolutt; industriell revolusjon, Freud, to verdenskriger og klimakrise er bare noen eksempler. Vi har sett en overgang fra bondesamfunnet til industrisamfunnet til dagens informasjonssamfunn. Freud mente at «*to store krenkelser av sin naive egenkjærlighet har menneskeheten i tidens løp måtte tåle av vitenskapen.*» (Freud, 1916). Den første av disse er Kopernikus og det heliosentriske verdensbilde, som utfordret ideen om mennesket og jorden som sentrum i universet. Den andre krenkelsen var «*da den biologiske forskning berøvet mennesket dets angivelige forrett å være et vesen skapt på en særskilt måte*». Freud hevder så at den psykologiske forskningen vil bli menneskets tredje og mest merkbare krenkelse, fordi denne forskningen vil vise jeg'et at det ikke er «*herre i eget hus*» (Freud, 1916). Siden Freud sa dette i 1916 har mennesket opplevd flere krenkelser av sin

egenkjærlighet. Vitenskapen beskriver stadig flere sider ved mennesket, områder som tidligere har vært forbeholdt filosofi og religion. Dette medfører endringer i måten vi ser på oss selv.

Gjennom historien har mennesket i stor grad blitt betraktet som todelt; en kropp og en sjel. Platon mente sjelen var evig, og delte menneskets sjel inn i tre hoveddeler; fornuften, viljen og begjæret. Begjæret søker nytelse og vil unngå smerte og ubehag. Viljen søker det edle, og vil unngå det skammelige og nedrige. Fornuften søker det gode, helheten, og bør styre. Platons begrunnelse for dette skille mellom kropp og sjel henger sammen med hans idelære. «*Før det jordiske liv var sjelen fri og i kontakt med ideene*» (Fossheim, 2020). Læren i kristendommen opererer ikke med et dualistisk menneskesyn. Verken i skapelsesfortellingen eller i fortellingen om dommedag uttrykkes mennesket som todelt, både kropp og sjel skal gjenoppstå. Tradisjonelt har likevel sjelen og det åndelige blitt sett som noe «høyere» enn kroppslige behov og menneskelig begjær, blant annet pga. påvirkning fra gresk filosofi. Det kristne menneskesynet var lenge rådende i Europa. Ifølge Kristendommen er mennesket skapt av Gud i hans bilde. Mennesket har også fått utdelt en rolle som forpakter av skaperverket, og skal råde over «*fiskene i havet og fuglene under himmelen, over feet og alle ville dyr og alt krypet som det kryr av på jorden*» (1 mos 1:26). Todelingen av mennesket finner vi også hos moderne filosofer som Descartes. Det er Descartes som først formulerer teorien om at det mentale og det fysiske består av to ulike substanser. Han argumenterte for at selv om han kan tvile på eksistensen til alt rundt seg, inkludert sin egen kropp, så kan han ikke betvile at han tviler. Dette bunner til slutt opp i Descartes berømte grunnsetning; *cogito ergo sum*, jeg tenker, derfor er jeg (Tranøy & Ore, 2018). Et fellestrekk ved alle dualistiske menneskesyn er en statusforskjell mellom det kroppslige og det sjelelige. Denne statusforskjellen har basert seg på at det er sinnet/ sjelen/ bevisstheten som har vært menneskets essens. Kroppen har derfor blitt oppfattet som sjelens midlertidige oppbevaringsboks.

Darwin og moderne naturvitenskap har derimot koblet bevisstheten til det biologiske. Etter utgivelsen av *Om artenes opprinnelse* i 1859, vokste naturalismen fram som en litterær retning. Naturalistene var preget av Darwin, og hadde et *deterministisk* menneskesyn. «*Determinisme er læren om at alt som skjer er strengt årsaksbestemt*» (Tjønneland, 2018). Et annet menneskesyn som bygger på Darwins lære, er det menneskesynet vi møter i sosialdarwinismen. Sosialdarwinismen var et forsøk på «*å overføre den biologiske teorien om naturlig utvalg til samfunn og kultur*» (Thorsen & Berg, 2019), og ble brukt til å legitimere sosiale og økonomiske forskjeller. Samfunnet burde ifølge denne teorien, legge til rette for at

de «sterkeste» overlever, mens «svakere» samfunnsgrupper ikke får mulighet til å reproducere seg (Thorsen & Berg, 2019). I dag er det trolig evolusjonspsykologien, som i størst grad har omfavnet evolusjonsteorien i sin forståelse av mennesket. «*Man antar at sinnet består av en mosaikk av mentale mekanismer som er et resultat av evolusjonsprosessen. Disse tilpasningene utgjør menneskets natur.*» (Kennair, 2019). Både kropp og sinn forklares som et resultat av evolusjon, og er ikke lenger betraktet som to adskilte substanser slik Descartes og Platon hevdet. Den forskningen som er gjort på mennesket etter Darwin, har blant annet avdekket DNA, gener og mekanismen bak nervesignaler. Stadig mer av det som utgjør mennesket forklares som proteinkjeder, kjemiske reaksjoner og elektriske impulser. Våre tanker, vår atferd og vår bevissthet blir, i likhet med resten av kroppen, knyttet til det biologiske og det mekaniske.

På bakgrunn av denne utviklingen vil man forvente å se forskjeller i menneskesynet som kommer til uttrykk i en roman fra 1741 og en fra 2012. Holberg og Malm hadde ulikt utgangspunkt da de tok fatt på sin litterære utforskning av mennesket. Hypotesen jeg tar utgangspunkt i for dette forskningsprosjektet, er at Holberg er påvirket av samtidens kristne menneskesyn samt tanker fra antikken, mens Malm er mer påvirket Darwin og moderne vitenskap.

Analyse

Analysen tar hovedsakelig sikte på å undersøke følgende tre sider ved menneskesynet; kropp og sjel, naturen og det menneskeskapte, og menneskets rolle. Kan man finne tegn til at vi har beveget oss bort fra det tradisjonelle dualistiske menneskesynet?

Kropp og sjel

Det dualistiske menneskesynet, tanken om at vi har en kropp og en sjel, har lenge vært rådende. Sjelen eller bevisstheten har blitt oppfattet som det ekte menneskelige, og det som skiller oss fra dyrene.

Både jeg-personen i *Massemenneske* og Nils Klim vurderer å ta sitt eget liv mot slutten av bøkene. Nils Klim lar seg stoppe av «*tanken på min udødelige sjel og det kristne bud om ikke å ta sitt liv før tiden*» (s.236). Jeg-personen i *Massemenneske* tar derimot sitt eget liv. Han peker i den sammenhengen ikke på en udødelig sjel, men derimot en udødelig kropp. Han ser for seg at vannet i blodet vil bli en del av vannets kretsløp, skjelettet vil synke til havets bunn, dekket med sedimenter og bli et forsteinet avtrykk i sanden, et fossil. «*Jeg var i sirkulasjon. Jeg var uten grenser.*» (s.216). Han føler lykke over tanken på at noen i fremtiden skal kunne finne dette fossilet og konkludere med at «*Her ligger et menneske!*» (s.216), fordi han i sitt eget samfunn ikke opplever å bli sett som et.

Begge forfatterne har også trukket linjer mellom mennesket og apene. På en reise blir Klim plaget av ville apekatter som plukker på han «*kanskje fordi jeg lignet på dem, ytre sett*» (s.41). Nils Klim ville aldri innrømmet å ligne på apekatter i mer enn det ytre. Han mener sjelen hans er det som skiller han fra dyrene, og for Klim vil en sammenligning av mennesker og aper på et mentalt nivå være fornærmende. I *Massemenneske* trekkes derimot sammenligningen lenger. Hovedpersonen får høre en historie om en gruppe sjimpansers møte med et kamera. Sjimpanseene er først skeptiske til kameraet, men det blir snart akseptert av flokken. Alfahannen blir oppslukt i kameraet; han bruker timer på å filme, og timer på å beundre opptakene av seg selv. «*Dag etter dag satt han og dyrket sitt eget ansikt på skjermen*» (s.80). De andre apene sitter apatisk og stirrer på lederen, de parrer seg ikke, slåss ikke og spiser ikke som vanlig. Sjimpansenes kropp forfaller, men de sitter like trollbundet og stirrer på alfahannen som studerer seg selv. Her blir også indre egenskaper ved mennesket sammenlignet med apene, ikke bare det ytre som hos Holberg. I denne fortellingen ligger en

kritikk av hvordan vi i dag lar oss trollebinde av sosiale medier og dagens alfahanner, influenserne.

I *Massemenneske* har menneskene skapt seg en parallell-eksistens i den virtuelle verden. Jeg-personen har fått jobben sin, ikke for den han *er*, men for den han later som han er på nett. At kameraene fremdeles kan se han til tross for usynligheten, understreker nettopp dette. «- *Du er liksom mer virkelig der* (red. i den digitale verden) *enn i virkeligheten. - Reproduksjonen har trumfet originalen, svarte jeg.*» (s.94). I likhet med hvordan det åndelige har hatt høyere status enn det kroppslige, ser jeg-personen på denne virtuelle versjonen av seg selv som viktigere og mer ekte enn hans faktiske selv. I Holbergs roman har Klim en lignende fasinasjon knyttet til vitnemålet sitt. Klim er utdannet baccalaureus, den laveste akademiske graden, men likevel velger han å ta med seg dette vitnemålet på reisen som et slags bevis på at han er et fornuftig menneske. Klim søker status og har skapt seg en identitet knyttet til akademia, derfor nekter han å akseptere trærnes vurdering av han som ufornuftig og best skikket som løpegutt. Det stemmer ikke med selvbildet hans, og han mener trærne tar feil. Her ligger også forskjellen mellom identiteten Klim skaper «på papiret» og den identiteten menneskene har skapt på nettet i *Massemenneske*. Der menneskene i Malm sin roman er bevisste på at den illusjonen de har skapt på nett, ikke er ekte, er Klim fullstendig blind for dette skillet.

Når jeg-personen i *Massemennesket* blir usynlig, blir han mer bevisst sin fysiske kropp. Kroppen er der fortsatt, men verken han eller andre mennesker kan se den. Den eneste delen av han som kan sees er den «reproduksjonen» man skaper når man tar et bilde. Jeg-personen har tidligere oversett kroppen sin, men plutselig kan han bokstavelig talt ikke se den. Dette kan tolkes som en metafor for hvordan man i dette samfunnet ser på kroppen. På samme måte som menneskets dyriske side og kroppslige lyster, sto under det åndelige tidligere, står den virtuelle versjonen over den fysiske versjonen i Malms dystopiske samfunn. Som sjimpansene i fortellingen, overser menneskene sitt fysiske selv til fordel for det virtuelle, og lar kroppene forfalle. Malm vier kroppen mer fokus, ved å påpeke viktigheten av våre biologiske behov. Klim ser derimot på disse behovene, som «*trang til både søvn og mat*», som «*menneskelig svakhet*» (s. 21). Dette gjenspeiler samtidens ide om kroppen som en oppbevaringsboks for sjelen. Dersom Malm hadde delt dette dualistiske menneskesynet, kunne han valgt å la jeg-personens kropp forsvinne helt, slik at jeg-personen blir et slags spøkelse. Om man derimot ikke tror på en udødelig sjel, og heller knytter bevissthet til den fysiske kroppen, må kroppen eksistere for at jeg-personen skal eksistere. Dette, pluss at Malm vier plass til menneskets

biologiske behov, viser en utvikling mot et materialistisk menneskesyn, eller i hvert fall et menneskesyn der kropp og sjel er knyttet sammen og mer likestilt.

Descartes ser ikke på disse som likestilt, og bruker menneskets selvbevissthet som bevis på eksistens. I filosofien er selvbevissthet «*en refleksjon over, eller bevissthet om, egne opplevelser og tilstander*» (Svendsen, 2018). *Massemenneske* er bygd opp som en lang tankestrøm. Dette viser oss at jeg-personen er selvbevisst, men når han gradvis blir mer og mer transparent, begynner han å stille spørsmål ved sin egen eksistens og hva han egentlig er. Kommunikasjonsdirektøren forteller han at «*Alt vi er, er det som kan anta form av noe iakttagbart*» (s. 111). Dette kan vi lese som at Malm retter kritikk mot tanken om at menneske bare er kropp. Når jeg-personen beskriver seg som «*så nær ikke-eksistens*» som mulig, er det fordi han ifølge han selv er «*tankeløs og transparent*» (s.125). Han er ikke faktisk tankeløs, fordi tankestrømmen fortsetter, men dette understreker at også bevisstheten, tankene hans, er en del av hans eksistens. Metaforen som brukes for å beskrive han i dette øyeblikket, er at han er «*et blikk i verden som ingen kunne besvare*» (s.125). Han kan se, men ingen kan se han; derfor får han heller ingen bekreftelse på at han er. Jeg-personen oppsøker en han har spilt sjakk med, som også er lege, for å finne svar på hvorfor han er blitt transparent. Legen forteller han at det er han selv som er sykdommen, mens transparensen bare er et symptom. Han forsvinner for verden, og forsvinner også for seg selv. Legen sier videre at «*Den kroppen som har begynt å spørre om sin egen eksistens, er allerede halvdød*» (s.118). At det er kroppen og ikke sinnet, som har begynt å spørre, er med på å understreke at kroppen og bevisstheten henger sammen.

I Holbergs roman er både Klim og innbyggerne i idealstaten enig om at mennesket er skapt av en Gud. Selv om det råder trosfrihet i Potu er «*alle enige om at det skal dyrkes et høyeste vesen som har skapt alt ved sin allmakt og ved sitt forsyn*» (s.59). Det er dette «høyeste vesen» som også har gitt mennesket sjel, men i Potu disputerer de ikke rundt «*Guds vesen eller åndens og sjelenes egenskaper*». Om disse emner er vi «*like blinde som nattugler i solskinn*» (s.59). Av menneskets to deler er det altså bare det fysiske vi har mulighet til å oppnå kunnskap om, vårt erkjennelsesgrunnlag er forbeholdt det konkrete. Derfor funderer ikke Klim videre rundt sin egen eksistens. I *Massemenneske* luftes også tanken om at det finnes noe vi mennesker ikke vil kunne oppnå kunnskap om. I et forsøk på å gjette hva som har forårsaket usynligheten, gjetter blant annet jeg-personen at han er «*en slags biologisk varsler*» (s.119). Han tror usynligheten er naturens motreaksjon på at vitenskapen har plukket fra hverandre kroppen. Naturen vil fortelle at «*det fortsatt finnes noe det ikke er mulig å*

begripe, noe som går utover det rent rasjonelle» (s. 119). Malm er altså enig med Holberg om at det finnes noen aspekter ved mennesket som vi kanskje aldri vil forstå. Forskjellen ligger i at Malm mener dette uforklarlige ligger i naturen, ikke i en ytre makt. Det som stopper oss fra å tilegne oss denne kunnskapen, er at det går utover det rasjonelle. Det som er rasjonelt er i samsvar med fornuften, det er logisk og ikke-tilfeldig. Naturen er derimot i stor grad preget av tilfeldigheter, og går derfor utover menneskelig forstand.

Forholdet mellom naturen og det menneskeskapte

Omtrent samtidig som Darwin viste mennesket at vi er en del av naturen, førte økt urbanisering til at stadig flere mennesker ble boende i byer, langt fra naturen og omringet av det menneskeskapte. Både Holberg og Malm skildrer en by. Holbergs utopiske by er *«preget av orden og symmetri»* og *«husene var høye og raget slik i været at de [...] lignet på tårn»* (s.23). Dette blir framhevet som et ideal. Da Holberg i 1741 utga denne romanen, fantes ikke storbyer og høyhus som vi er vant med i dag, men helt siden de gamle grekerne hadde byplanlegging handlet om geometrisk regelmessighet og rette gater (Kiran & Peter, 2018). I Malms *dystopiske* by finner vi igjen mye av det samme. En by preget av orden og symmetri, med høye, like bygninger. *«Høyhusene lignet spyd som noen hadde tredd himmelen på»* (s.8). Her har byen tatt overhånd, og forvist naturen. Det menneskeskapte og «unaturlige» trekkes fram som noe negativt, og sammenlignes med våpen som spidder naturen. Selve byen er formet som et panoptisk fengsel. En type fengsel utviklet på 1700-tallet av filosofen Jeremy Bentham, der man fra et vaktårn kan overvåke alle fanger uten at de selv kan avgjøre om de blir overvåket. Ifølge Bentham ville dette skape «en følelse av usynlig allvitenskap». Når man aldri kan vite om man blir overvåket, må man oppføre seg som om man er under konstant overvåking. Arkitekturen er altså ikke bare fiendtlig mot naturen, men også brukt som et våpen mot menneskene. Den enorme forurensingen i byen er også en direkte konsekvens av menneskelig teknologi. Malm er kritisk til det moderne bysamfunnet, der naturens tilfeldigheter byttes ut med streng byplanlegging. Mennesket er ifølge Malm knyttet til naturen, og når vi fortrenger naturen fortrenger vi også en del av oss selv. Dette kommer fram i jeg-personens lengsel etter naturen og fremmedfølelse i byen.

I kristen lære er menneskene pålagt en forvalterrolle over skaperverket, men det er nettopp dette voldsomme behovet for å kontrollere alt jeg-personen misliker. Jeg-personen er fasinert av ørkenen utenfor byen *«det fascinerte meg at ørkenen var så utilgjengelig og steil, den*

kunne aldri forvaltes eller legges innunder menneskelig kontroll.» (s.12). Ifølge jeg-personen har menneskene mislykkes i sitt forvalteransvar. I en beskrivelse av et gammelt parkanlegg kommer den tydeligste kritikken av det «*profittorienterte*», «*regulerte*» og «*strukturerte*» samfunnet til uttrykk. Trærne i parken står hulter til bulter og er «*et hån mot effektiviteten og symmetrien som ellers hersket i byen*». (s.14). Jeg-personen ser hvordan menneskelig kontroll har skapt et fiendtlig og forurenset miljø, og finner trøst i at «*Alt vil en dag ligge begravet under metervis med sand*» (s.14). Han er altså uenig i den kristne tanken om at mennesker skal råde over «*fiskene i havet og fuglene under himmelen (...)*» (1 mos 1:26), og mener tvert imot at ting vil bli bedre når menneskene ikke lenger styrer. Klim er derimot ikke negativ til hvordan menneskene har taklet sin forvalterrolle, og ser heller ikke på menneskelig kontroll som noe negativt. For Klim er det opplagt at mennesker står over dyr, og han forholder seg i liten grad til naturen. Nils Klim ser nemlig på seg selv som overlegen, ikke bare fordi han er utdannet, men også rett og slett fordi han er et menneske. «*ville det kanskje bare nyte synet av meg på nært hold? Et menneske som sirkler i luften [...] kunne saktens lokke umælede dyr til å sperre øynene opp.*» (s.18). Når han kommer til denne nye verdenen antar han at «*rettferdighet, barmhjertighet, vennlighet og andre moralske fortrinn ikke kunne finnes blant dem*» og at deres forstand ikke «*kunne sammenlignes med menneskets*» (s.24). Holberg skriver i en pre-industriell tid, men trærne har kommet så langt i sine oppfinnelser at Klim hevder man må *ha* «*nesten guddommelig forstand*» for å forstå det. Siden han selv forstår det, sier han indirekte at han som menneske står nær gud i forstand. Det som overasker han, er at trærne også har fått til dette. «*Selv om jeg i mitt stille sinn tok avstand fra det underjordiske folkets vanvidd og dumhet, måtte jeg innrømme at de sto over dyrene.*» (s.26). Med dette ser vi også at disse trærne ikke er metaforer for dyr, men for andre folkeslag enn Europeere. Holberg kritiserer tanken om at europeere er bedre enn andre folkeslag, men menneskene står fremdeles over dyrene. Vi ser også en positiv holdning til menneskenes forvalterrolle i Holbergs positive innstilling til det moderne. Holberg kritiserer sider ved samfunnet, men han påstår aldri at vi heller burde la naturen ta styringen. Holberg fokuserer på det menneskeskapte, og Klim trekkes derfor verken mot eller tar avstand fra naturen.

I *Massemenneske* knyttes derimot mennesket ofte til naturen. Darwinistiske menneskesyn forbindes ofte med determinisme, noe vi også ser i samfunnet til Malm. «*Vi vet alle at mennesket har en vilje [...] og vi vet alle vel så godt at den ikke er fri*» (s.137). I det dystopiske samfunnet betraktes ikke mennesket som et vesen med fri vilje. Ved hjelp av dataprogrammer kan man regne seg fram til hva slags menneske man er, og hvordan man vil

agere i en bestemt situasjon. Dette står i kontrast til kristendommens menneskesyn. Freud hevdet at menneskets underbevissthet styrer mange av valgene våre uten at vi selv er klar over det. I *Massemenneske* mener borgermesteren i byen at dataanalysen er en «*kanal inn i underbevisstheten*» (s. 137). Malm tar her i bruk biologibegreper som produsent og konsument, og andre typiske biologigrep som «art» og «biotop» dukker også opp i romanen. Når jeg-personen tar sitt eget liv mot slutten av boka, og ser for seg denne kroppslige reinkarnasjonen, viser han at han ikke holder mennesket hevet over naturen. Tvert imot, ved å dø går han inn i sirkulasjon og blir en del av naturen. I det ser han mening, mening han ikke har klart å finne i samfunnet han selv lever i, der «*Alle skulle bli sett. Bare ikke som mennesker.*». Dette virkelighetssynet reflekterer naturens sykluser, som vannets kretsløp. Dette er med på å påpeke at mennesket er en del av naturen og følger naturens lover. I Holbergs roman forholder Nils Klim seg i liten grad naturen, men vi ser tydelig at han mener mennesket står over dyrene. Malm bruker derimot sammenligningene sine til å fremstille mennesket som en del av dyrenes verden. Mot slutten av *Massemennesket* dreper jeg-personen den tidligere sjefen sin, kommunikasjonsdirektøren, og borgermesteren i den navnløse storbyen. Borgermesteren dynkes i flytende nitrogen og knuses i møte med gulvflisene, men de to øyeeplene forblir intakte. At øynene er det siste som er igjen, henger sammen med tematikken rundt overvåking. Jeg-personen hevder øynene tilhører «*det gjennomrasjonaliserte samfunnets øyne*», mens han selv er et «*dionysisk rovdyr drevet av vilje [...] kropp hadde erstattet hode, instinkt hadde erstattet fornuft.*» (s. 212).

Menneskets rolle i samfunnet

Menneskets rolle i et samfunn handler om hvordan individet skal forholde seg til fellesskapet. Selv om samfunn ofte brukes synonymt ned nasjonalstat, omfavner begrepet også andre grupper mennesker som lever sammen og deler institusjoner; som f.eks. bysamfunn, trossamfunn og studentsamfunn (Skirbekk, 2018). Samfunnet vi møter i *Nils Klims reise til den underjordiske verden* og i *Massemenneske* er ulikt på flere måter.

Malm er kritisk til menneskets rolle i det profittorienterte konsumersamfunnet. Menneskene sitter fast i et stort maskineri. De er tannhjul i samfunnsmaskineriet, en usynlig del som kan byttes ut om den ikke lenger fungerer. Det er dette maskineriet jeg-personen tror han har unnsloppet når han utbryter at «*De satt fast i maskineriet jeg hadde frigjort meg fra.*» (s.127). Dette maskineriet gir ingen fellesskapsfølelse, og styrker heller isolasjonsfølelsen. I et forsøk

på å finne årsaken til usynligheten, gjetter han blant annet på at det er et fysisk utslag av «*den allestedsnærværende følelsen av tomhet og meningstap*» (s.120) eller at det stadig mindre humane arbeidsmiljøet skaper en «*masse uten identitet*» (s.120). Her kommer Malm inn på flere temaer man ofte finner i modernistisk litteratur, selv om han stort sett holder seg innenfor en tradisjonalistisk form. Jeg-personen vet ikke selv helt hvem han er. Han er en av massen, og finner ingen mening i tilværelsen sin. Han er først og fremst en arbeider, og gjør samme jobben som hundrevis av andre i helt identiske, gjennomsluktige kontorer. Malm knytter gjentatte ganger menneske opp mot masseproduksjon. Dette ser vi allerede i tittelen, men også i metaforene og sammenligningene han velger å bruke. Jeg-personen sier blant annet at «*Jeg ønsket å leve slik jeg arbeidet: som en del av en handlingskjede så lang at ingen egentlig visste hvor den endte*» (s.22). Når han gjetter på hva som har forårsaket usynligheten, er arbeidsmiljøet en faktor han vurderer. Han ser for seg at kroppen har tilpasset seg til tilværelsen som en usynlig arbeider. Menneskets andre rolle i samfunnet er rollen som forbruker. I byen er kjøpesenteret plassert utenfor sentrum, slik at folk må ta seg dit med bil. Dette skaper «*en naturlig seleksjon av kunder*» (s.159), ettersom de med bil er de med kjøpekraft. Dette minner veldig om sosialdarwinismenes ide om å skape et sterkere samfunn ved å velge bort de «svakere» individene. Kjøpesenteret ønsker å tiltrekke seg «*frie individer som har tatt forbrukernes valg*» (s. 159). Det ligger en ironi i kontrasten mellom «frie individer» og «forbruker», som igjen understreket at forbrukerne *ikke* er frie individer. De som klarer seg i samfunnet er passive, isolerte og ensomme, de som kjemper imot, klarer ikke bryte fri og uansett hva han gjør, er han kun «*et redskap, et verktøy for en ideologi*» (s.214). Dette er et samfunn hvor individet er erstattet med en masse. Malm er negativ til denne rollen menneskene har inntatt som passive, masseproduserte deler i samfunnets maskineri.

Holberg ønsker seg derimot et samfunn der man jobber sammen for fellesskapets beste. Han mener tvert imot at menneskene er for egoistiske, «*alle later de som om de tenker på samfunnet mens de pønser ut nye lover. I virkeligheten tenker de bare på seg selv*» (s.44). Derfor er det i Potu dødsstraff for å fremme lovforslag som ikke er til statens beste, og de høyest aktet i samfunnet er de som bidrar mest til fellesskapet. Som en naturlig konsekvens av denne tankegangen finnes det heller ikke diskriminering på bakgrunn av klasse, rase eller kjønn i Potu, fordi det beste for samfunnet er at den best kvalifiserte får jobben. Mennesket er ikke tannhjul i en maskin, men heller del av et fellesskap med et felles mål. Som mye av Holbergs og klassisismens litteratur, er hans roman også belærende. En av Nils Klims største feilgrep er at han i Potu ikke klarer å akseptere sin plass som løpergutt, selv om det er jobben

han er best egnet til. Klims mangel på selvinnsett gir han en voldsom selvtilitt, og tro på at han selv er bedre enn andre. Dette setter i gang Klims søken etter status, etter individuell lykke, som til slutt får han forvist til firmamentet. Klim tenker kun på sitt eget vel og klarer ikke jobbe for fellesskapet.

Hos Malm ser vi et samfunn uten en fellesskapsfølelse, og der samfunnets mål ikke stemmer overens med fellesskapets beste. Sosial tilhørighet, og følelsen av å høre til i et fellesskap, er en viktig del av menneskers behov. I Malms verden er samfunnet preget av isolasjon og fremmedgjøring, fordi alle vet at den illusjonen de har skapt rundt seg selv vil kollapse i samhandling med andre. Frykten for å bli «avslørt», hindrer folk fra sosialt samspill i den virkelige verden. Sosial tilhørighet kan ikke, på samme måte som våre fysiske behov, dekkes av en «reproduksjon».. Jeg-personen drives ikke fremover av et ønske om individuell lykke slik som Nils Klim, men heller ikke av et ønske om å bidra til det beste for fellesskapet. Litt senere innser han at drapene ikke er et uttrykk for amoral eller dyrisk vilje, men noe han har tydd til fordi han i sin egen avmakt ikke klarte å se noen andre alternativer. Selv som usynlig er han ikke «*et fritt individ avskåret fra resten av menneskeheten*» og han er «*like fullt et redskap, et verktøy for en ideologi jeg ikke sympatiserte med av andre grunner enn at den var en annen enn den rådende*». (s.214). Det er denne mangelen på frihet, og følelsen av å kun være et redskap for en ideologi som til slutt knekker han.

Satt på spissen kan man hevde at samfunnet vi møter i *Massemenneske* er en videreføring av idealet til Holberg. Holberg ønsket seg, i likhet med Platon, et samfunn basert på fornuft, der alle jobber for fellesskapet og ikke bare tenker på seg selv; det har Malm gitt han, delvis. Problemet oppstår når mennesket ikke lenger blir oppfattet eller oppfatter seg selv som et individ, men som en del av en masse. Dette masse mennesket stopper ikke selv og reflekterer over samfunnets beste, men gjør blindt sin arbeidsoppgave i handlingskjeden. Han søker ikke individuell lykke, men føler seg heller ikke som en del av et fellesskap. Vi har begynt å se med deterministisk blick på mennesket. Når jeg-personen føler han ikke lenger har fri vilje, velger han å drepe seg selv. I *Massemenneske* ser vi hvor ødeleggende tapet av selv illusjonen om, fri vilje kan være.

Konklusjon

Utgangspunktet for denne oppgaven var å undersøke om vi i *Massemenneske* fra 2012 ser et monistisk menneskesyn preget av Darwin og moderne vitenskap, mens vi i *Nils Klims reise til den underjordiske verden* fra 1741 ser et dualistisk menneskesyn påvirket av kristendommen, Descartes og Platon. Holbergs og Malms fremstilling av menneskets eksistens, rolle, forhold til naturen og forhold til hverandre, skiller seg på flere punkter.

I *Nils Klims reise til den underjordiske verden* møter vi et predarwinistisk menneskesyn, der teorien om evolusjon ikke er fremsatt ennå. Det dualistiske menneskesynet, tanken om at vi er kropp og sjel er fremtredende. Holberg kritiserer tanken om at noen mennesker er verdt mer enn andre, men mennesker er fremdeles noe annet enn dyrene. Samtidig står vi under et «høyere vesen» som har skapt alt. Mennesket har fornuft, men forståelse av sjelen, ånden eller det guddommelig ligger utenfor det mennesket kan fatte. Derfor problematiserer ikke Holberg sjelens eller Guds eksistens, dette er elementer som bare *er*. Det råder trosfrihet i Potu, nettopp fordi disse trærne har innsett at de aldri kan vite hvem som har den «riktige» guden eller troen. Det materielle kan derimot mennesket få ny kunnskap om gjennom vitenskap. Holberg er positiv til teknologi og det menneskeskapte. Byen og maskiner trekkes fram som et gode, og naturen fremmes ikke som et ideal fremfor kultur. Likevel er det mange sider ved mennesket og samfunnet Holberg kritiserer. Holberg fremmer toleranse, tålmodighet og rettferdighet som viktige idealer mennesket burde streve etter, men er pessimistisk til om vi klarer å endre oss.

Hos Malm er tankene rundt mennesket mer åpne. Malm har gått bort fra tanken om en udødelig sjel og vier det kroppslige mer fokus. Vi finner ikke lenger den todelingen av menneskets eksistens som vi finner hos Holberg. Mennesket har istedenfor skapt seg en parallell-eksistens i den virtuelle verden, der de prøver å møte menneskelige behov med digitale kopier av virkeligheten. Denne para-eksistensen fører til ensomhet, fremmedfølelse og frykt hos menneskene, som opplever at deres behov ikke blir møtt. For å få fram dette sammenligner Malm mennesket med aper, for å vise at vi har de samme biologiske behovene. Overvåkingssamfunnet har økonomien som første prioritet, og ser ikke lenger på mennesket som menneske, men som en konsument og handelsvare. Gjentatte ganger knyttes mennesket opp mot masseproduksjon, og vi ser hvordan menneskesamfunnet har forvist den fysiske naturen, men også menneskelig natur. Samfunnet er preget av en form for determinisme, der man mener å kunne forutse menneskelig atferd med dataanalyse. I det dystopiske samfunnet

er oppfattelsen altså at mennesket ikke har fri vilje. Jeg-personen ser til slutt ingen annen utvei enn selvmord, den siste friheten han står igjen med. Malm velger å legge vekt på hvordan kroppen til jeg-personen vil leve videre, som en del av naturen og kanskje som et fossil. Det finnes derimot ingen tanker om en udødelig sjel. Jeg-personen tror på en kroppslig reinkarnasjon, som reflekterer naturens sykluser, som vannets kretsløp. Dette påpeker at mennesket er en del av naturen og følger naturens lover. Når han opplever å bli usynlig, kan vi se at han tar i bruk ideene fra Darwin om «tilpasning til miljøet», som forklaring på transparensen.

Svaret på problemstillingen er derfor ja, vi kan se et dualistisk menneskesyn i Ludvig Holbergs roman, mens menneskesynet i Anders Malms roman er mer monistisk. Et forskningsprosjekt som kun baserer seg på to bøker vil ikke kunne gi et oversiktsbilde, men dette kan indikere at menneskesynet vårt har endret seg i takt med samfunnsutviklingen. Min tolkning av menneskesynet som uttrykkes i disse bøkene, bygger på min forståelse av blant annet det monistiske og dualistiske menneskesynet, og hvordan disse kan komme til syne i tekst. Vitenskapelig redelighet er en del av forskningsetikken som omfatter rett kildebruk, upartiskhet og å være åpen om usikkerhet. Jeg er ingen ekspert på verken hermeneutisk metode eller menneskesyn, og ser derfor at det er en viss usikkerhet knyttet til forskningen. Dette er ikke en fasit, men min lesning og tolkning av disse bøkene, bygd på min forutgående forståelse av menneskesyn og min intellektuelle synsrand. Jeg valgte i dette forsøket å analysere romanene i sin helhet, men ser også at det kunne vært fordelaktig å fokusere på kortere utdrag. Å velge bøker innenfor dystopi/utopi-sjangeren viste seg også å være en utfordring. Selv om menneskesynet kanskje kommer tydeligere fram i denne typen bøker, er dette menneskesynet satt på spissen og ofte det motsatte av det forfatteren mener er «rett» menneskesyn. Jeg vil tro at man også kan se en lignende overgang innenfor andre sjangere, så jeg kunne valgt kjærlighetsromaner eller krimbøker. Likevel falt valget på dystopisjangeren, fordi jeg ønsket å se hva karakterene tenker om sin egen eksistens og rolle, og hvordan de handler når de blir tvunget inn i en ny tilværelse.

I skjønnlitteraturen står forfatterne fritt til å utforske mennesket; vårt forhold til teknologien, naturen, hverandre og oss selv. Det er et vindu inn til våre tanker, og et undervurdert redskap i humanistisk forskning. Hvordan vi ser på oss selv er avgjørende for hvordan vi handler. Nå jobber vi med å utvikle kunstig intelligens, kartlegge hjernen og redigere gener. Hvordan vil dette påvirke vårt syn på mennesket? Vi kan velge å ignorere, akseptere eller redigere den

informasjonen vi får, og hva vi velger å gjøre vil komme fram i skjønnlitteraturen. I retningslinjene til Holbergprisen i skolen står det at vi skal «*prøve å finne ut noe som gjør at vi bedre kan forstå hvordan mennesker inngår i sosiale og kulturelle relasjoner.*» (Melvær, 2019). Å se den umiddelbare nytteverdien av denne forskningen er ikke lett, men dette er grunnforskning. Det handler om å samle kunnskap om hvordan vi forstår oss selv og vår plass i verden. Ved å gå veien om skjønnlitteraturen unngår man standardsvarene mange ville hostet opp under en spørreundersøkelse, og dette er allerede en metode vi benytter til å finne menneskesynet i ulike religioner. *Nils Klims reise til den underjordiske verden* og *Massemenneske* kan ikke sammenlignes med Bibelen eller vedaene. Dette er to romaner skrevet av to mennesker fra hver sin tid, men begge sier noe om menneskesynet til sin samtid sett fra perspektivet til en nokså vanlig borger. Som nevnt tidligere, lever vi i en verden der vår grunnleggende forståelse av hva eller hvem vi er stadig utfordres av nye oppdagelser og teknologiske nyvinninger. Vi vet ikke om vi noen gang kommer til å finne et endelig svar på hva det vil si å være et menneske, men hva vi *tror* om mennesket er vel så viktig. Dette utgjøre grunnlaget for *studia humaniora*; studium av mer menneskelige ting. Av og til bør vi rett og slett stoppe opp, og spørre oss selv; *hvem tror vi at vi er?*

Kilder

- Alnes , J. H. (2018, 02 20). *Hermeneutikk*. Hentet 03 27, 2020 fra snl.no:
<https://snl.no/hermeneutikk>
- Fossheim, H. (2020, 02 26). *Platon*. Hentet 03 05, 2020 fra snl.no: <https://snl.no/Platon>
- Freud, S. (1916). *Vorlesungen zur Einfuhrung in die Psychoanalyse*.
- Haugen , L. K., & Walberg, F. (2018, 10 12). *Mennesket*. Hentet 02 24, 2020 fra snl.no:
<https://snl.no/mennesket>
- Kennair , L. O. (2019, 10 04). *Evolusjonspsykologi*. Hentet 03 12, 2020 fra snl.no:
<https://snl.no/evolusjonspsykologi>
- Kiran, K., & Peter, B. (2018, 06 26). *Byplanlegging*. Hentet 03 01, 2020 fra snl.no:
<https://snl.no/byplanlegging>
- Mathisen, W. C. (2018, 02 20). *Utopi*. Hentet 03 27, 2020 fra snl.no: <https://snl.no/utopi>
- Melvær, K. (2019). *Forskning for forskningspirer - Ressurshefte for planlegging og gjennomføring av forskningsprosjekter innen human- og samfunnsfagene i videregående skole*. Hentet fra https://holbergprisen.no/sites/default/files/2019-11/Forskning%20for%20forskingspirer%202019_ALT_mindre.pdf
- Skirbekk, S. (2018, 02 20). *Samfunn*. Hentet 03 10, 2020 fra snl.no: <https://snl.no/samfunn>
- Svendsen, L. (2018, 02 14). *Selvbevissthet*. Hentet 03 06, 2020 fra snl.no:
<https://snl.no/selvbevissthet>
- Thorsen, D., & Berg, O. T. (2019, 08 28). *Sosialdarwinisme*. Hentet 03 15, 2020 fra snl.no:
<https://snl.no/sosialdarwinisme>
- Tjønneland, E. (2018, 02 20). *Determinisme*. Hentet 03 12, 2020 fra snl.no:
<https://snl.no/determinisme>
- Tranøy, K. E., & Ore, Ø. (2018, 05 15). *Descartes*. Hentet 03 05, 2020 fra snl.no:
https://snl.no/Ren%C3%A9_Descartes
- van der Hagen, A. (1996). *En torpedo under Arken - Jan Kjørstad*. I A. van der Hagen, *Dialoger 2 - åtte forfattersamtaler* (ss. 138-174). Oslo: Forlaget Oktober.